

Τεύχος 9 *Ελληνικής Φιλοσοφικής Επιθεώρησης*, σελίδες 298-302 και Δ. Λαμπρέλλη, *Η φιλοσοφική ερμηνευτική*, Τόμος 4, Τεύχος 10 *Ελληνικής Φιλοσοφικής Επιθεώρησης*, σελίδες 62-67).

Αυτό δείχνει το πόσο γόνιμο έργο επιτελεί η Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία και το Περιοδικό της στην ελληνική φιλοσοφική διανόηση του τόπου μας αλλά και ευρύτερα.

ΖΩΗ ΔΕΛΑΚΗ
ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΑΘΗΝΑ

Τερέζα Πεντζοπούλου - Βαλαλά: *Θέματα σύγχρονης Γερμανικής φιλοσοφίας: Εισαγωγή στον HUSSERL*. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 266.

Δεν είναι η πρώτη φορά που η Καθηγήτρια της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κυρία Πεντζοπούλου - Βαλαλά ασχολείται με τον HUSSERL. Τόσο η Διδακτορική της διατριβή με τίτλο: *Η έννοια της Υπερβατικότητας στη Φιλοσοφία του Husserl*, της οποίας μάλιστα ήμουν ο κύριος επόπτης και εισηγητής, και έτσι μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ διεξοδικά με το πρόβλημα, όσο και η ανακοίνωσή της στην Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία με θέμα: *Η διυποκειμενικότητα στη Φιλοσοφία του HUSSERL*, δείχνουν πόσο πολύ η Κυρία Βαλαλά έχει εισχωρήσει στο βάθος της σκέψης του μεγάλου αυτού Γερμανού Φιλοσόφου στον οποίο μάλιστα έχει αφιερώσει και μια σειρά μαθημάτων στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου.

Από ό,τι γνωρίζω τουλάχιστο, ποτέ δεν έχει γίνει στον τόπο μας μια τόσο σημαντική και εκτενής ανάλυση του έργου του φιλοσόφου αυτού που αποτελεί μαζί με τον Μπερξόν μίαν από τις κορυφές της φιλοσοφικής σκέψης των αρχών του αιώνα μας. Βέβαια στον HUSSERL έχουν αφιερωθεί μερικές σύντομες μελέτες που δεν ξεπερνούν τις είκοσι σελίδες, από το Γεωργούλη και το Θεοδωρακόπουλο και σε βιβλία όπως *Η εισαγωγή στη Φιλοσοφία* του Θεοδωρίδη και η *Γνωσιολογία* του Παπανούτσου, όταν αναφέρονται στα σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα. Επίσης έχουν γίνει στο *Δευκαλίωνα*, στο τόσο σοβαρό αυτό επιστημονικό και φιλοσοφικό περιοδικό, παρουσιάσεις της φιλοσοφίας του HUSSERL από μεταφράσεις ξένων άρθρων. Τέλος υπάρχουν δύο μεταφράσεις στα ελληνικά από έργα του, για την ποιότητα των οποίων δεν μπορώ να αποφανθώ γιατί δεν τις έχω στη διάθεσή μου. Από ό,τι ξέρω τουλάχιστο, συστηματικές μελέτες που να αναφέρονται αποκλειστικά στο έργο του HUSSERL ιδωμένο σε όλες τις διαστάσεις του, δεν γνωρίζω άλλες στα ελληνικά από αυτές της Κυρίας Βαλαλά.

Το γεγονός μάλιστα ότι η Κυρία Βαλαλά είχε τη δυνατότητα να προστρέξει στις πηγές και να συμβουλευθεί το Αρχείο του HUSSERL που βρίσκεται στο Λουβέν του Βελγίου, αρχείο που σ' ένα Διεθνές Συνέδριο Φιλοσοφίας στα 1953 είχαμε την ευκαιρία μαζί με τον αείμνηστο Καθηγητή της Φιλοσοφίας Χαράλαμπο Θεοδωρίδη να επισκεφθούμε, να γνωρίσουμε από κοντά τον αββά H. L. VAN BREDA και να θαυμάσουμε την προσπάθεια που κατέβαλε ως το τέλος της ζωής του, για να συγκεντρώσει τα χειρόγραφα του HUSSERL, τα μαθήματά του, τις σημειώσεις των μαθητών του, από τα οποία τα πιο πολλά ήταν στενογραφημένα, και γενικά κάθε τι που είχε σχέση με το φιλόσοφο. Αυτό επέτρεψε, έπειτα από προσπάθειες μερικών δεκαετηρίδων μετά από το θάνατο του HUSSERL, να συγκεντρωθεί το έργο του και να εκδοθεί από τον Οίκο MARTINS NIJHOFF της Χάγης σε 24 τόμους με γενικό τίτλο HUSSERLIANA.

Οι δυσκολίες που είχε να ξεπεράσει η Κυρία Βαλαλά επιχειρώντας μέσα από τα ίδια τα κείμενα τη μελέτη του Γερμανού αυτού φιλοσόφου ήταν, μπορούμε να πούμε, τεράστιες, τό-

σο για την κατανόηση, την ανάλυση και την ανασύνθεση ενός πολύπλοκου και εκτεταμένου έργου, όσο και για την απόδοση στα ελληνικά νοημάτων και εννοιών που δεν είναι συνηθισμένες στη γλώσσα μας.

Το βιβλίο αυτό της Κυρίας Βαλαλά από 266 πυκνοτυπωμένες σελίδες που τυπώθηκε από τον Εκδοτικό Οίκο της Θεσσαλονίκης Αδελφών Κυριακίδη, αρχίζει με ένα κατατοπιστικό Πρόλογο από 10 σελίδες που αποτελεί ένα είδος συνοπτικής περίληψης των κυριότερων σημείων της φιλοσοφίας του HUSSERL. Ακολουθεί μια Εισαγωγή, κι αυτή από 10 σελίδες με θέμα την Ιδέα της Φαινομενολογίας. Όσο για το κυρίως κείμενο του έργου, αυτό αποτελείται από δύο μέρη:

Το Πρώτο Μέρος με τίτλο: *Από την αναφερόμενη συνείδηση στο φαινόμενο*, χωρίζεται σε τρία κεφάλαια στα οποία η Κυρία Βαλαλά μελετά με τη σειρά, στο Πρώτο, τη θεωρία της συνείδησης εξετάζοντας την έννοια του φαινομένου, το φαινομενολογικό νόημα του βιώματος, τη συνείδηση σαν πράξη, την αναφορικότητα της συνείδησης, τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στη νόηση και στο νόημα κτλ.

Στο Δεύτερο κεφάλαιο του ίδιου μέρους, που αναφέρεται σ' αυτό που ο HUSSERL αποκαλεί «φυσική» στάση, η Κυρία Βαλαλά αναλύει τη στάση αυτή ως προς την υπερβατική και την ενυπάρχουσα αντίληψη και ακόμη τις σχέσεις της με τις θεωρούμενες αντικειμενικές επιστήμες.

Τέλος στο Τρίτο κεφάλαιο, που είναι το κατ' εξοχή οντολογικό και έχει ως αντικείμενο τη θεωρία της ουσίας, η Κυρία Βαλαλά παρουσιάζει τις θέσεις του HUSSERL τις σχετικές με την ιδεατότητα του λογικού και την απόρριψη του ψυχολογισμού, τη φαινομενολογική αντίληψη της ουσίας για να προχωρήσει στην κεντρική γνωσιολογική άποψη του HUSSERL. Έτσι, παρουσιάζει και την ειδητική και την εμπειρική ενόραση, τις οποίες μελετά ρίχνοντας το βάρος στην έννοια του απριόρι, το οποίο εξετάζει σε όλες τις φιλοσοφικές εκδοχές του, σαν τυπικό απριόρι, υποκειμενικό απριόρι, καθολικό απριόρι και υλικό απριόρι. Με τους συστηματικούς αυτούς διαχωρισμούς που κάνει, βάζει με τον τρόπο αυτό τις βάσεις για μια καλύτερη κατανόηση των θέσεων εκείνων του Γερμανού φιλοσόφου που άνοιξαν καινούργιους δρόμους στη Φιλοσοφία.

Στο Δεύτερο Μέρος του βιβλίου, που έχει για τίτλο: *Από το φαινόμενο στην υπερβατολογική συνείδηση*, η Κυρία Βαλαλά προχωρεί στη μελέτη ενός θέματος από τα δυσκολότερα της φιλοσοφίας, που ωστόσο της είναι ιδιαίτερα αγαπητό, μια και σ' αυτό έχει αφιερώσει τη διδακτορική της διατριβή, το θέμα του υπερβατικού.

Το πρώτο κεφάλαιο του μέρους αυτού, που είναι και το τέταρτο του βιβλίου, το αφιερώνει στο πρόβλημα της μεθόδου έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο HUSSERL. Έτσι εξετάζει με τη σειρά τη φαινομενολογική «Εποχή» και τη φαινομενολογική «αναγωγή», πράγμα που της επιτρέπει να θέσει το πρόβλημα του υπερβατικού τόσο σε σχέση με το Καρτεσιανό COGITO —ας μη ξεχνούμε το έργο του HUSSERL που έχει για τίτλο «Καρτεσιανοί στοχασμοί» που περιλαμβάνει τα έξι μαθήματα που ο φιλόσοφος έκανε στη Γαλλία— όσο και σε σχέση μ' αυτό που η Κυρία Βαλαλά ονομάζει «δρόμο της ψυχολογίας» και «δρόμο της οντολογίας».

Στο επόμενο κεφάλαιο του μέρους αυτού, που είναι και το πέμπτο του βιβλίου, η Κυρία Βαλαλά μελετά το υπερβατολογικό εγώ και την υπερβατολογική συγκρότηση του κόσμου, εξηγώντας με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια τι ακριβώς πρέπει να εννοούμε με τον όρο «συγκρότηση» για να καταλήξει στην έννοια της δυποκειμενικότητας, έννοια που επιτρέπει στο Γερμανό φιλόσοφο να ξεφύγει από το υποκειμενικό εγώ, έτσι που το αντιλαμβάνονταν οι παλαιότεροι φιλόσοφοι και κυρίως ο BERKELEY. Είναι άλλωστε ο λόγος για τον οποίο μια φιλοσοφία όπως του HUSSERL επιχειρεί να ξεπεράσει τα όρια κάθε είδους ψυχολογισμού και υποκειμενισμού και να αποκτήσει μιαν αντικειμενική αξία με τον τρόπο που εξηγεί τη συγκρότηση του κόσμου των αντικειμένων που είναι και ο κόσμος της ζωής.

Αυτό τον κόσμο της ζωής, έτσι όπως γίνεται αντιληπτός και θεμελιώνεται μέσα από τη φιλοσοφία του HUSSERL, μελετά η Κυρία Βαλαλά στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου της και επισημαίνει μερικά από τα καυτά θέματα που ο φιλοσοφικός στοχασμός έχει να αντιμετωπίσει, όπως είναι το θέμα του κόσμου της ζωής σαν κόσμου της προκατηγορικής εμπειρίας και της σχέσης που έχει μ' αυτό που ο HUSSERL, παρ' όλο που ο ίδιος ήταν μαθηματικός, αποκαλεί «Κρίση των Επιστημών».

Το βιβλίο συνοδεύεται από μια πλούσια και εμπεριστατωμένη βιβλιογραφία, ειδική για κάθε κεφάλαιο, που οφείλεται και στο γεγονός ότι η Κυρία Βαλαλά κατέχει στην εντέλεια τις τρεις κύριες Ευρωπαϊκές γλώσσες, τα Αγγλικά, τα Γαλλικά και τα Γερμανικά, πράγμα που της επιτρέπει να αντλεί πάντα τις πληροφορίες της από πρώτο χέρι.

Χωρίς να είμαι ο ίδιος απόλυτα θιασώτης μιας οντολογικής και υπαρξιακής φιλοσοφίας, όπως είναι αυτές του HUSSERL και του HEIDEGGER, παρά το γεγονός ότι θεωρώ κυρίως τον πρώτο και κατ' επέκταση και το δεύτερο σαν δύο από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του αιώνα μας και δεν παραγνωρίζω την ουσιαστική αξία εργασιών όπως της Κυρίας Βαλαλά, δεν μπορώ να μην αναφέρω ότι προσωπικά έχω πολλές επιφυλάξεις για κάθε είδος φιλοσοφίας που τοποθετεί το κέντρο του βάρους στο υποκείμενο και που μια από τις υπέρτατες εκδηλώσεις της ήταν ο Γερμανικός Ιδεαλισμός.

Βέβαια έπειτα από την ονομαζόμενη «Κοπερνίκεια στροφή» του Καντ, είναι κοινή θέση της φιλοσοφίας ότι ο κόσμος των πραγμάτων και οι σχέσεις που συλλαμβάνουμε ανάμεσά τους συγκροτούνται με βάση τις υπάρχουσες δομές του ψυχικού και ιδιαίτερα του νοητικού μας κόσμου. Αυτό όμως ως ένα σημείο. Γιατί και ο ίδιος ο Καντ επηρεασμένος από τη φιλοσοφία του LOCKE και κυρίως του HUME έδινε ταυτόχρονα μια πρωταρχική θέση στην εμπειρία, πράγμα που δεν έκαναν οι συνεχιστές του, ο Φίχτε, ο Σέλλινγκ και ο Χέγκελ.

Η φαινομενολογία δεν ακολούθησε τον ίδιο δρόμο που ακολούθησαν οι Γερμανοί φιλόσοφοι του απόλυτου ιδεαλισμού. Ο κόσμος της ζωής στον οποίο αναφέρεται ο HUSSERL σαν την πρωταρχική βάση επάνω στην οποία κατασκευάζουμε τις ερμηνείες μας των πραγμάτων ή τα ίδια μας τα βιώματα, ή ακόμη «Το ον για το θάνατο» όπως το παρουσιάζει ο HEIDEGGER, είναι βέβαια αλήθειες που δύσκολα κανείς μπορεί να τις αμφισβητήσει. Το ίδιο και η συγκρότηση του κόσμου των αντικειμένων όπως την συλλαμβάνει ο HUSSERL και που τόσο καλά μας εξηγεί η Κυρία Βαλαλά. Πρόκειται όμως για δεδομένα που έχουν πιο άμεση σχέση με τα ψυχολογικά μας βιώματα και την καλλιτεχνική δημιουργία, παρά με την εικόνα του εξωτερικού κόσμου όπως μας τον δείχνει η Επιστήμη.

Ο HUSSERL, που αντιμετωπίζει το πρόβλημα της επιστημονικής γνώσης μας μιλά για εσωτερική συγκρότηση του κόσμου των αντικειμένων. Ποιά όμως συγκρότηση του είδους αυτού θα μπορούσε να μας οδηγήσει στη θέση ενός κόσμου σαν αυτόν που παρουσιάζεται σήμερα στα μάτια της επιστήμης, έστω και αν μας μιλάει για ορίζοντες και για υπερβατικότητα του κόσμου σε σχέση με τη συνείδηση; Τι είδους εσωτερική διαδικασία θα μπορούσε, λόγου χάρι, να μας οδηγήσει στην πρόβλεψη της ύπαρξης των κβάρσαρ, που η πρώτη ανακάλυψή τους έγινε από τον αστρονόμο Μάθιους στα 1961!

Πριν από 30 χρόνια δεν είχαμε καμιά απολύτως ιδέα για την ύπαρξη τέτοιων πηγών ακτινοβολίας που κατά τους ειδικούς, παρά το περιορισμένο τους μέγεθος, που δεν είναι μεγαλύτερο από ένα παρσέκ, δηλαδή 3,6 έτη φωτός, αυτό δεν τα εμποδίζει να λάμπουν το καθένα περισσότερο από εκατό Γαλαξίες σαν το δικό μας που η διάμετρός του υπολογίζεται γύρω στις 100 χιλιάδες ετών φωτός και περιέχει κάπου εκατό δισεκατομμύρια άστρα.

Όσο βάρος κι αν θέλουμε να δώσουμε στη συγκρότηση του εγώ για την αντίληψη του κόσμου των αντικειμένων, παραμένει ακέραιο το γεγονός ότι κάθε ανθρώπινη γνωστική προσπάθεια αντλεί το νόημά της από δύο διαφορετικές πηγές, από δύο αντιθετικούς πόλους, την εμπειρία και το λόγο. Είναι δηλαδή το προϊόν ενός διαλόγου ανάμεσα στην εμπειρία και το λόγο. Γι' αυτό κάθε φιλοσοφικό σύστημα που δίνει την πρωτοκαθεδρία στον ένα ή στον

άλλο από τους δύο αυτούς παράγοντες, είναι καταδικασμένο να καταλήξει σ' ένα κλειστό δογματισμό.

Βέβαια ο HUSSERL, σε σχέση με τα άλλα οντολογικά συστήματα, είχε τη μεγαλοφυή ιδέα να αντιστρέψει την παραδοσιακή εικόνα που έχουμε για τη συνείδηση. Αντί αυτή να είναι γυρισμένη προς τα μέσα, να παρουσιάζεται σαν γυρισμένη προς τα έξω, έτσι καμωμένη που για να λειτουργεί πρέπει να προβάλλεται πάντα σε κάτι άλλο από αυτή, είτε είναι δεδομένο του εξωτερικού κόσμου, είτε είναι εσωτερική ψυχολογική κατάσταση, εικόνα, συναίσθημα, αξιολογική κρίση κτλ. Το γεγονός αυτό κάνει τον HUSSERL να ξεχωρίζει από τους άλλους φιλοσόφους και να ανανεώνει ριζικά το φιλοσοφικό στοχασμό. Παρ' όλα αυτά όμως δεν παύει να δίνει το βάρος της συγκρότησης του κόσμου των αντικειμένων στη συνείδηση, έστω και αν αυτή παρουσιάζεται σαν «αναφορικότητα», σαν «προθετικότητα», σαν προβολή δηλαδή του εαυτού της προς κάτι άλλο από αυτή την ίδια.

Θα ήταν όμως σωστό στα όσα παρατηρήσαμε ως τώρα να προσθέσουμε και κάτι ακόμα: Η έννοια του «ορίζοντα», έτσι όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο της Κυρίας Βαλαλά και έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο HUSSERL, μειώνει τους δισταγμούς μας να αποδεχτούμε χωρίς κριτική μια φιλοσοφία σαν κι αυτή. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας, η έννοια αυτή παραμένει αόριστη, όταν πρόκειται για συγκεκριμένα φαινόμενα σαν αυτά που μας φανερώνει η επιστημονική έρευνα.

Οι προσωπικές μας αυτές επιφυλάξεις προς κάθε υπερβατολογική φιλοσοφία που ανοίγει τις πόρτες προς κάποιου είδους οντολογικό δογματισμό, και τέτοια είναι σε μεγάλο βαθμό και η φαινομενολογία του HUSSERL, παρά τις πολύ σημαντικές επιτεύξεις του που έχουν ανοίξει καινούργιους δρόμους στο φιλοσοφικό στοχασμό, δεν αλλοιώνουν σε τίποτα την αξία του βιβλίου της Κυρίας Βαλαλά. Οι προσπάθειες που καταβάλλει για να ανασυγκροτήσει και να φωτίσει μέσα από κάθε λεπτομέρεια, σε όλα τα διαδοχικά του επίπεδα, ένα τόσο πολυσύνθετο, βαθυστόχαστο και δύσκολο έργο, είναι από τις σοβαρές εκείνες προσπάθειες καθαρής φιλοσοφικής ανάλυσης που δεν συναντά κανείς πολύ συχνά.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΟΥΡΕΛΟΣ
ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μάρτιν Χάϊντεγκερ, *Η προέλευση του έργου τέχνης*, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια από το Γιάννη Τζαβάρα. Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα, 1986, σελ. 153.

Τον κ. Γιάννη Τζαβάρα, Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης, δεν είχα την ευκαιρία να γνωρίσω προσωπικά, παρακολουθώ όμως από χρόνια, τόσο τις προσωπικές του προσπάθειες, μέσα από τις μελέτες του, όπως είναι *Το βέβαιο του θανάτου* και πολύ πρόσφατα το άρθρο του *Ο Ζαρατούστρα του Νίτσε ως κήρυκας του ολέθρου*, που δημοσιεύτηκε στη *Φιλοσοφία*, την Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών, όσο και τις πολλές μεταφραστικές του εργασίες που εκδίδονται από το 1971 από τον Οίκο Δωδώνη. Από αυτές θα αναφέρω μόνο τις πιο τελευταίες, όπως είναι *Τα Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική* του Καντ, που δημοσιεύτηκαν στα 1983 και που τα ακολούθησαν, ένα χρόνο μετά, *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*. Το σημαντικότερο όμως μεταφραστικό του επίτευγμα είναι, νομίζω το *Είναι και χρόνος*, του Χάϊντεγκερ, του οποίου μας έδωσε τον Πρώτο τόμο στα 1979 και το Δεύτερο, στα 1985. Το πόσο δύσκολη ήταν μια τέτοια δουλειά, φτάνει να πω ότι μόλις τώρα κυκλοφόρησε στα γαλλικά, σε δύο ολότελα διαφορετικές μεταφράσεις, το έργο αυτό του Χάϊντεγκερ που γράφτηκε στα 1927 και τον έκανε διάσημο σα συνεχιστή του Χούσερλ. Υπάρχει βέβαια και μια προγενέστερη μετάφραση στη γλώσσα αυτή από τον RUDOLF BOEHM και τον ALPHONSE DE WAELHENS που βγήκε στα 1964, που όμως περιελάμβανε μόνο το Πρώτο μέρος. Η τωρινή μετάφραση